

فرهنگ لغات، تعبیرات و ترکیبات

دیوان اشعار

حکیم سنایی غزنوی

(جلد ۱)

مؤلف:

دکتر مجید حاجی زاده

عضو هیأت علمی گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

سال ۱۳۹۲

سرنشانه	حاجی زاده، مجید
عنوان و نام پدیدآور	حاجی زاده، مجید - ۱۳۴۵ - پدیدآور، زبان و ادبیات فارسی/هیات علمی
مشخصات نشر	فرهنگ لغات، تعبیرات و ترکیبات دیوان اشعار حکیم سنایی غزنوی / مؤلفه مجید حاجی زاده
مشخصات ظاهری	کرمان: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرمان، مرکز انتشارات علمی، ۱۳۹۲.
وضعیت فهرست نویسی	۳:۱
مادداشت	۱: فیها
موضوع	۲: کتابخانه
موضوع	۳: سنایی، مجیدین آدم، ۳۴۷۳-۱۵۲۵ق. دیوان - - واژه نامه ها
موضوع	۴: سنایی، مجیدین آدم، ۳۴۷۳-۱۵۲۵ق. دیوان - - کشف اللغات
موضوع	۵: شعر فارسی - - قرن نهم
موضوع	۶: فارسی - - واژه نامه ها
شماره افزوده	۷: سنایی، مجیدین آدم، ۳۴۷۳-۱۵۲۵ق. دیوان
شماره افزوده	۸: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرمان، مرکز انتشارات علمی
رده بندی کنگره	۱۳۹۲/۲۳۲/۳۱۳۶۸۶/۳
رده بندی دهوی	۸۵۱/۲۳۱
شماره کتابشناسی ملی	۳۱۶۸۶۹:
شابک جلد اول	۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۲۳۰۴-۳
شابک دوره	۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۲۳۰۷-۴
	ISBN: 978-964-10-2304-3

عنوان: فرهنگ لغات، تعبیرات و ترکیبات دیوان اشعار حکیم سنایی غزنوی

(جلد اول)

مؤلف: دکتر مجید حاجی زاده

ویراستار ادبی: مجید علامحسین پور

حروف نگاری و صفحه آرای: زبیه کمالی

طراحی روی جلد: سینا مصطفایی

ناشر: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

ناظر چاپ: فاطمه معین المینی

توبت چاپ: اول ۱۳۹۲

شمارگان: ۲۰۰۰

بها جلد اول: ۱۲۰۰۰۰ ریال

بها دوره‌ی: ۴۰۰۰۰۰ ریال

شماره نشر: ۹۲/۰۸

شابک جلد اول: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۲۳۰۴-۳

شابک دوره‌ی: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۲۳۰۷-۴

(حق چاپ برای ناشر محفوظ است)

نشانی: کرمان، کیلومتر اول جاده جویبار، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرمان - مرکز انتشارات علمی

تلفن و نمابر مرکز انتشارات علمی: ۳۲۰۱۹۲۹

کد پستی: ۷۶۳۵۱۳۱۱۶۷

به نام خدایی که توفیق از اوست
دل زنده را نور تحقیق از اوست

مرکز انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان می‌کوشد تا با توجه به ضرورت معرفی توانمندی‌های علمی موجود در مجموعه و شناساندن روند خجسته‌ی تولید فکر و نظریه، نسبت به چاپ و انتشار تألیفات و ترجمه‌های گران سنگ اعضای هیأت علمی خود و دیگر پژوهشگران و اندیشمندان اقدام نموده و بدین ترتیب در حد بضاعت، به جهاد علمی مطرح در سطح کشور و به ویژه مجامع هم پیوند با آموزش عالی، یاری رساند. اهتمام به پذیرش آثار قلمی نویسندگان و مترجمان دانشگاهی و تقبل مسئولیت در قبال کلیه‌ی مراحل آماده سازی، چاپ و انتشار هر اثر، آفرینندگان آثار را از پی گیری‌های ممتد و دراز دامنه در بیرون از واحد بی‌نیاز نموده و زمینه‌های مناسبی برای ترغیب روز افزون اعضای هیأت علمی به ارائه‌ی آثار نوین، کاربردی و اثر گذار در موضوعات گوناگون فراهم آورده است.

علاوه بر آن مرکز در صدد است تا با تکیه بر تشریک مساعی عموم مسئولان، امکانات و تجهیزات خود را، متناسب با چشم انداز توسعه‌ی واحد، توسعه داده و به وجه شایسته تقویت نماید. اما در عین حال استمرار موفقیت این مرکز، جز در پرتو الطاف بی‌دریغ الهی و حسن توجه و حمایت پدیدآورندگان آثار ارزشمند علمی، ناممکن می‌نماید.

از این رو فروتنانه از پروردگار متعال مدد طلبیده و بر عزم جدی خود در ادامه‌ی مسیری که برگزیده‌ایم، پای می‌فشاریم. تا چه در نظر آید.

مرکز انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی

واحد کرمان

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

جلد اول

۹	مقدمه
۱۳	ا
۴۱	الف
۱۱۵	ب
۱۹۷	پ
۲۳۳	ت
۲۷۷	ث
۲۸۱	ج
۳۱۱	چ
۳۳۳	ح
۳۶۱	خ

جلد دوم

۴۲۵	د
۵۱۷	ذ
۵۲۵	ر
۵۷۹	ز
۶۱۳	ژ
۶۱۷	س

۷۰۵.....	ش
۷۴۹.....	ص
۷۷۵.....	ض
۷۷۹.....	ط
۸۰۱.....	ظ
۸۰۳.....	ع
۸۵۵.....	غ

جلد سوم

۸۸۳.....	ف
۹۱۷.....	ق
۹۶۱.....	ک
۱۰۲۵.....	گ
۱۰۵۹.....	ل
۱۰۹۳.....	م
۱۲۲۳.....	ن
۱۲۸۹.....	و
۱۳۰۹.....	ه
۱۳۴۵.....	ی
۱۳۶۱.....	فهرست منابع

درخت سرسبز، با طراوت و پرشاخ و برگ شعر فارسی دری که از آغاز جوانه زدن و شکوفایی، سخاوتمندانه میوه های شیرین و آبدار خویش را نثار شیفتگان و مشتاقان خود نموده و کام جانیشان را بهره مند ساخته، اکنون پس از پشت سرگذاشتن فراز و فرودهای فراوان به نخلی تنومند و باور می ماند که ویران کننده ترین توفانها، یارای جنبانیدن قامت بلند و افراشته اش را ندارد.

بی گمان غرس کنندگان و باغبانانش مردمانی بخرد، هنرمند و لایق بوده اند که به وظیفه فردی و ملی خود در نگهبانی از آن با زیبایی درخور تحسین عمل نموده و برای رشد و بالندگی اش، از دل و جان مایه گذاشته اند و به هنگام بروز حوادث ناگوار روزگار، با چنگ و دندان از حریم آن محافظت کرده اند تا ما نیز از ثمرات، فواید و سایه سار دل انگیزش بهره مند گردیم. برماست پاسداری از این درخت بوومند، ارجمندترین میراث و یادگار پیشینیان که مملو از شکوفه های حکمت و معرفت و سرشار از اندیشه های متعالی و احساسات ناب انسانی است که شکوهی جاودانی یافته است.

شوریده غزنین یکی از آنان است که در باروری و تحول و تکامل شعر فارسی، سهمی درخور توجه داشته است. دلیل آن گوهرهای تابانی است که به ویژه در دوره دوم زندگی اش به رشته نظم کشیده است. در ایام بیداری از خواب جهالت، آنگاه که شخصیت واقعی اش شکل گرفت و نگاهی به هستی، انسان، زندگی و مسایل پیرامونش دگرگون گشت، در فکر و عقیده اش تحولی شگرف به وجود آمد. قدم در راه سیر و سلوک گذاشت و سرانجام به عنوان قافله سالار طرح اندیشه های عرفانی در شعر، پرچم عرفان و تصوف را به طور رسمی در حوزه شعر فارسی برافراشت و دیگران را به تأثیرپذیری و توجه به سخنان خویش واداشت.

سنایی غزنوی در شعر، زبانی خاص دارد. خواننده آثارش برای فهم اشعارش علاوه بر درک معانی و مفاهیم لغات و ترکیبات و تعبیرات مختلف و دانستن صرف و نحو و معانی و بیان به اطلاعات مربوط به علوم و فنون گوناگون از قبیل: فلسفه، کلام، عرفان و تصوف، علوم دینی و قرآنی، نجوم، طب، آداب و رسوم اجتماعی، تاریخ، جغرافیا و قصص مختلف نیز نیازمند است. به

همین دلیل بیان معانی و مفاهیم لغات و ترکیبات و تعبیرات به کار رفته در شعرش و شرح و توضیح اصطلاحات مربوط به علوم مختلف، امری ضروری به نظر می‌رسد و اولین قدم در راه شناخت این شاعر گرانمایه و درک بهتر شعر وی، محسوب می‌گردد.

از میان آثار سنایی، دیوان شعرش و مثنوی معروف حقیقة الحقیقه، از جایگاهی خاص برخوردار است و مورد توجه بسیاری از پژوهشگران و علاقه‌مندان به شعر فارسی و عرفان اسلامی قرار گرفته‌اند. اینان سعی کرده‌اند با ارائه آثاری به صورت تالیف، شرح و تهیه برگزیده‌هایی از این دو اثر گرانبها به همراه توضیحات لازم برای استفاده دوستداران ادب فارسی، راه ناهموار درک شعر سنایی را تا حدود زیادی هموار کنند که عمرشان برقرار باد و اجرشان بر پروردگار.

بدیهی است تألیف فرهنگ لغت جامع زبان فارسی شکل نمی‌گیرد، مگر با بررسی تک‌تک متون نظم و نثر و استخراج لغات، ترکیبات و تعبیرات و اصطلاحات به کار رفته در آنها. تهیه فرهنگ لغات و ترکیبات هر اثر ادبی، علاوه بر حل مشکلات و برخی ابهامات موجود در آن اثر، می‌تواند در حل پاره‌ای از مشکلات متون دیگر نیز راهگشا باشد. زیرا متون ادبی مانند حلقه‌های زنجیر به هم پیوسته با یکدیگر در ارتباطند و بر یکدیگر تأثیرگذار.

با اینکه دیوان سنایی غزنوی، جزو برنامه درسی دانشجویان ادبیات فارسی قرار دارد و مورد مراجعه بسیاری از پژوهشگران و ادب دوستان است، اما تاکنون فرهنگ لغات، ترکیبات و تعبیرات به کار رفته در آن، تهیه و ارائه نشده است و جای خالی چنین اثری در میان پژوهش‌های صورت گرفته درباره شعر سنایی، احساس می‌شود. به همین دلیل نگارنده با بصاحت مزجاة و با علم و آگاهی از پهنای کار و راه طولانی تا رسیدن به مقصود که طی کردنش کار هر نوآموزی نیست و به سبب علاقه و با هدف برداشتن گامی هرچند کوتاه در جهت فهم و درک بهتر شعر سنایی، لغات، ترکیبات و تعبیرات دیوان سنایی را که بالغ بر ۱۳۰۰۰ بیت شعر است، استخراج کرد و معنی مناسب هر یک را پس از استخراج از فرهنگ‌های لغت معتبر ثبت نمود تا استفاده‌کنندگان از این اثر عرفانی و ادبی با صرف وقت کمتر، راحت‌تر و بهتر بتوانند معانی مورد نظر شاعر را بیابند و از مراجعه به فرهنگ‌های لغات گوناگون و صرف وقت فراوان که کاری است

دشوار و خسته‌کننده، بی‌نیاز گردند. به این امید که نتیجه کار مفید فایده باشد که اگر چنین باشد به آرزوی خود رسیده است.

در این فرهنگ حدود پنج‌هزار لغت، ترکیب، اصطلاح و تعدادی از اعلام خاص و آیات و احادیث مورد اشاره سنایی به همراه اصطلاحات علوم مختلف، مورد بررسی قرار گرفته است. لازم است بعضی نکته‌های مورد توجه در تدوین این فرهنگ، به‌طور خلاصه ذکر گردد:

- ۱- ملاک انتخاب لغات و ترکیبات و تعبیرات در این فرهنگ در نظر گرفتن سطح متوسط دانش دانشجویان به‌ویژه دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی و رشته‌های مشابه بوده است. بنابراین ممکن است بحث درباره برخی از واژه‌ها و ترکیبها و یا مطالب دیگر برای افرادی که سطح معلومات علمی و ادبی بالایی دارند، ضروری به نظر نرسد.
- ۲- برای نشان دادن طرز تلفظ بعضی از لغات، حرکات سه‌گانه مورد استفاده قرار گرفته است.
- ۳- علاوه بر ذکر لغات، ترکیبات و تعبیرات مهم دیوان سنایی، اصطلاحات علوم مختلف از قبیل: نجوم، فلسفه، عرفان و تصوف و علوم دینی و مذهبی نیز آورده شده است. اصطلاحاتی که خواننده برای درک بهتر معنی و مفهوم شعر باید با آنها آشنا باشد.
- ۴- به جنبه‌های داستانی، اساطیری، آیات، احادیث و شکل‌های گوناگون تلمیح و درج و اقتباس نیز توجه شده است و توضیحاتی در زیر هر مورد برای درک بهتر معنی و مفهوم بیت، آورده شده است.
- ۵- در مورد برخی اسم‌های خاص و کلیدی که ذکر توضیحاتی در موردشان ضروری به نظر آمده، مطالبی آورده شده است.
- ۶- لغات و ترکیبات براساس سه حرف اول الفبایی، تنظیم گردیده است.
- ۷- فرهنگ‌های مورد استفاده برای نقل معانی لغات و ترکیبات، فرهنگ‌های معتبر فارسی مانند: آنتدراج، برهان قاطع، غیاث‌اللغات، لغت‌نامه، فرهنگ معین و ... بوده است که نام هریک در پایان هر واژه یا ترکیب آورده شده است.
- ۸- در مواردی از تعلیقات و شروح نوشته شده بر آثار سنایی یا دیگر آثار ادبی، استفاده شده است.

۹- گاهی معانی مختلف یک واژه نقل شده که معمولاً اولین معنی، معنی مورد نظر در بیت شاهد است.

۱۰- تعدادی از لغات و ترکیبات بیش از یکبار در دیوان سنایی به کار رفته که یک مورد آن ذکر و در بقیه موارد به ذکر صفحه‌ای که آن واژه در آن به کار رفته است، اکتفا نمودیم.

۱۱- برخی از ابیات و شواهد بر اساس کتاب‌های «تازیانه‌های سلوک» و «در اقلیم روشنائی» به علت صحت ضبط، آورده شده است.

۱۲- تعدادی از لغات و ترکیبات در فرهنگ‌های لغت مورد مراجعه یافت نشد که معنایی با توجه به قرائن در نظر گرفته شد که بدون شک این موارد، خالی از اشکال نخواهد بود.

در پایان بر خود فرض می‌دانم از همه عزیزانی که در شکل گرفتن این اثر علمی یاری‌ام، نمودند به ویژه از استادان فرهیخته‌ای که در طول دوران تحصیل از محضرشان بهره بردم، سپاسگزاری نمایم. از همکار گرامی جناب آقای دکتر داریوش کاظمی ریاست محترم دانشکده ادبیات نیز که با همت و جد بلیغ ایشان مرکز انتشارات دانشگاه راه‌اندازی شده، صمیمانه تشکر می‌کنم و از کارکنان محترم این مرکز به ویژه همکار گرامی و دوست دیرین جناب آقای مجید غلامحسین‌پور و همه عزیزانی که در کار حروف‌چینی و تنظیم و چاپ این کتاب با صبر و حوصله و دقت تلاش نموده و مرا رهین لطف و محبت خویش قرار دادند، سپاس دارم.

و من الله التوفیق

مجید حاجی‌زاده